

at "Hertz' usynlige masser er åbent erklærede pseudogenstande" [(NB 36)]. Der var altså intet i vejen for, at enhver god teoretisk repræsentation indeholdt pseudogenstande som konstituerende elementer. Det var blot med til at vise, at teorien både var generel og uafhængig af ydre faktorer. Det var tilfældet, mente Wittgenstein, for enhver ordentlig naturvidenskabelig teori" (s.123-124). - Dette billede af videnskaben er et konventionalistisk. - Kjærgaards fremhævelse og udredning af *Tractatus'* beskrivelse (og heriblandt den net-metaforiske illustrationen (TLP 6.342)) af naturvidenskabernes forskellige repræsentationsformer be styrker Peter M. S. Hackers bemærkninger fra 1972 om, at senfilosofiens sprogfilosofiske position også lader sig beskrive som én, der er udarbejdet på baggrund af en generalisering af ideen om de videnskabelige teories verdensbeskrivelser; for så vidt forestillingen om de vilkårligt valgte beskrivelsesformer inden for videnskaberne i løbet af årene post 1929 udstrækkes til at gælde for sprog i det hele taget.

Som antydnet indfrir Kjærgaard sit sigte med bogen; og den fremstår som en væsentlig påmindelse om, at mange af de gængse læsninger forbigår både betydningsfulde traditionslag og centrale emner i Wittgensteins tænkning. Kjærgaards vink er konsekvent anlagt (ikke et eneste ord om Schopenhauer, Kierkegaard, Tolstoy, James, ...), men ensidigheden bliver på ingen måde anstrengende. Tværtimod. Hvilket dog netop gør én af Wittgensteins

egne metodiske anmærkninger des mere nødvendig for den opildnede læser. - "En hovedårsag til filosofiske sygdomme - ensidig diæt: man nærer sin tænkning med kun én slags eksempler" (PU §593).

Peter K. Westergaard

Moral i stykker

Theodor W. Adorno: Minima Moralia. Refleksioner fra det beskædigede liv. Oversat af Nina Laurrup-Larsen og Arno Victor Nielsen. Indledning ved Arild Linneberg. Gyldendal (serien Moderne Tænkere). 2. reviderede udgave. København 2003.

De tre dele i Theodor W. Adornos *Minima Moralia* er skrevet i henholdsvis 1944, 1945 og 1946-47 – altså i de sidste krigsår og i tiden umiddelbart efter krigen afslutning. I den samme periode befandt Adorno sig i eksil i USA sammen med andre europæiske jøder og venstre-intellektuelle, og ikke mindst sammen med en række af de skikkelser, der – sammen med Adorno selv – udgjorde kernen i dét Institut für Sozialforschung, der var blevet nedlagt efter nazisternes magtovertagelse i Tyskland. *Minima Moralia* er også skrevet samtidig med, at Adorno sammen med Max Horkheimer konciperede og udarbejdede dét værk, der siden skulle gå hen og blive Adornos mest berømte: *Dialektik der Aufklärung* (da.: *Oplysningens dialektik*).

Minima Moralia bærer præg af samtidigheden med det mere kendte

værk. Overalt i bogen finder man tankefigurer og kritiske tydninger af fænomener i for- og nutid, der lægger sig op ad den mere elaborede historiefilosofi i *Dialektik der Aufklärung*. Hvor *Minima Moralia* imidlertid adskiller sig fra analyserne af oplysningsdialektikken er i dens fremstillingsform. Værket består af 153 kortere tekststykker – aforismer, glosser, fragmenter eller hvad man vil kalde dem – der alle griber fat i konkrete iagttagelser fra kunsten, sproget, hverdagen, kærligheden og filosofien og sætter dem under nøjere kritisk granskning. I dén forstand kan *Minima Moralia* anskues som Adornos nødvendige komplement til den gennemgribende tanke i analysen af oplysningsdialektikken: at oplysningen, samtidig med at den brød med den mytiske verdensforklaring, samtidig etablerede og instituerede en ny mytologi, nemlig dens egen.

Mens *Dialektik der Aufklärung* sætter sig for at forklare tilblivelsen af samtidens misère – i form af totalitarisme, menneskeforfølgelse og Auschwitz ud fra en historiefilosofisk optik, så kredser *Minima Moralia* til stadighed omkring enkelte, iagttagelige fænomener i det, der er Adornos nutid. Fænomenerne udviser i sig selv, i deres konkrete form – er det Adornos pointe – en sammenhæng med en større historisk og samfundsmæssig udvikling, der for sit vedkommende slår ned og manifesterer sig i fænomenerne. Skal man lede efter intellektuelle inspirationskilder til

Adornos fremgangsmåde, så finder man dem ikke mindst i Simmels mikrosociologi og i Walter Benjamins kritiske kulturanalytik. Værkets form – det fragmentariske, brudfyldte – minder mest af alt om Nietzsches aforismer eller Karl Kraus' glosser, lige som det sender kærlige tanker tilbage til fragmentæstetikken hos romantikerne omkring *Athenäum*-tidsskriftet.

Parallellen til den romantiske fragment-æstetik er ikke tilfældig. For ligesom romantikerne med deres fragmenter søgte en gestaltning af 'skønheden', så søger Adorno med sine 'fragmenter' at bidrage til moralen. Hvert romantisk fragment skulle være en iscenesættelse af dén skønhed, der i sig selv var uopnåelig, men som der kunne vises hen til fra fragmentet selv. På samme måde viser Adornos brudte form hen til en moral, der ikke lader sig fremstille totalt – som i den aristoteliske 'magna moralia', Adorno alluderer til med bogens titel – men kun brudfyldt, stykvist og amputeret. Den romantiske ironiske gestus bestod i at tilstræbe 'skønheden' selv, for i næste bevægelse at forlise i dét forehavende. Spændingen består netop i dét: en ubetinget, absolut fordring og bevidstheden om umuligheden af at indløse den.

Denne spænding lever videre i Adornos aforismer, der skrives i retning af eller hen imod en moral, uden helt at kunne nå derhen. Hos Adorno parres parallellen til det romantiske

fragment imidlertid med en stærk Nietzsches-inspiration. I Nietzsches moralgenealogi udpeges de 'asketiske præsters' hyldest til tilbageholdenheden som en 'ressentiments-tænkning', der betyder en cementering af og apologi for eksisterende protestantisk-teologiske moralske idealer. Adorno har ikke i mindre grad end Nietzsche øje for denne figur: at de, der ligger under for det allerede etablerede, tenderer til at tilegne sig og affirmere den fremherskende praksis – og tilmed at yde tribut til dens idealer. Det sker, selv om de samme idealer er det, der hæmmer og undertrykker livets egentlige udfoldelse. Mottoet for *Minima Moralia*'s første del: "livet lever ikke" [opr.: "das Leben lebt nicht"] udtrykker denne nære relation til Nietzsche.

Minima Moralia har sammen med *Oplysningens dialektik* ry for at være en ganske pessimistisk og sortseende bog fra Adornos hånd. Tager man de historiske og biografiske omstændigheder i betragtning er det vanskeligt at betænke Adorno i sit sortsyn. På den anden side er en gennemgående figur i bogen håbet; dét håb, der i sig selv driver den kritiske tænkning frem, trods en tilsyneladende udvejsløshed. Håbet, er det Adornos pointe, kan imidlertid kun opretholdes, hvis man samtidig er i stand til at forestille sig en tilstand hinsides dén, hvor 'livet ikke leves': "Den eneste filosofi, som ansigt til ansigt med fortvivlelsen endnu lader sig forsvare, ville være forsøget på at betragte alle

ting, således som de fremstiller sig ud fra forløsningens standpunkt" (p. 406). *Minima Moralia* udgør i sig selv et forsøg på at indtage dette standpunkt, vel vidende at det aldrig helt lader sig gøre. Også den skrivende, tænkende filosof er selv del af dét, han vil unddrage sig, og forløsningen vedbliver at være – et håb.

På sine egne præmisser – det vil sige: målt med den kritiske teoris egne alen – er bogen et mesterværk. Aforisme-formen kalder på prægnans og præcision i udtrykket, og Adornos evne til iagttagelse af samtidens fænomener og veludviklede formale bevidsthed finder sig godt til rette i dén form. Spørgsmålet er imidlertid om Adornos katastrofe-bevidsthed rækker hen over næsten seks årtier til den nutidige læser. Denne anmelder vil ikke tøve med at besvare spørgsmålet positivt; men selv om man som læser ikke skulle føle sig direkte ramt af Adornos bog, så foreligger der med den et uerstatteligt historisk tidsdokument – skrevet af en intellektuel jødisk emigrant i sit eksil, mens Anden Verdenskrig udfolder sin gru på det europæiske kontinent.

Minima Moralia er udmærket oversat af Nina Lautrup-Larsen og Arno Victor Nielsen, der har formået at bjærge det, der i Tyskland har et selvstændigt navn: 'Adorno-Deutsch', over i det danske sprog. Særligt tjener det til de to oversætteres ære, at de ikke i nogen udstrakt grad har forsøgt at forenkles det til tider både kunstlede og kancelliske ved Adornos særegene

sprogbrug. For et værk, der i dén grad er sig sin form bevidst, er det en selvstændig pointe.

Tobias Garde Hagens

Kannibalens fødselsdagsfest

Lars Geer Hammershøj, Henrik Dabl Jensen og Christian Stenbak Larsen (red.): Mellemværender. Festskrift til Lars-Henrik Schmidt. København: Danmarks Pædagogiske Universitets Forlag, 2003, 426 sider.

I anledning af Lars-Henrik Schmidts 50-års fødselsdag den 27. august 2003 har tre medlemmer af det socialanalytiske selskab samlet ind og redigeret et omfattende festskrift med intet mindre end 31 bidrag. Selv om akademiske festskrifter oftest først falder ved de 60 år - hvis overhovedet -, har redaktørerne fornuftigvis skønnet, at hans enorme produktion burde fejres allerede nu.

Med socialanalytikernes vante smag for antropologiske catchwords overrækker redaktørerne i forordet bogen i form af en *gave*. Det er i sig selv en svær kategori at vurdere kvaliteten af, fordi ingen med sikkerhed kan vide, hvad fødselaren egentlig har ønsket sig, og hvad er egentlig en god gave at give til sådan en lejlighed? Uanset hvad Schmidt måtte have ønsket sig, rummer gavebordet mildest talt lidt af hvert. En række artikler må siges udelukkende at repræsentere bidragsydernes egen forskning uden nogen åbenbar relation til Schmidts

tænkning, mens der i et par andre fortælles ungdomshistorier og vises gamle billeder. Den resterende del af skriftet består præcis af det, titlen lover, nemlig *mellemværender*, hvor skribenterne har fået en måske længe ventet mulighed for at påpege Schmidts miskendelse af deres respektive helte.

Til eksempel hævder Hans Hauge, at Schmidt har misforstået sin Onkel Eiler alias K.E. Løgstrup, mens Steen Nepper Larsen i vanlig eksplosiv stil gør sig til talsmand for, at det er sproget, der er blevet overset. Kirsten Hyldgaard bringer Lacan tilbage på banen, og Niels Lehmann fører et tilsvarende forsvar for Luhmann og Rorty, mens Flemming T. Jensen barsler med en interessant samlæsning af henholdsvis socialanalytikkens og Durkheims idéer om dannelse. Blandt de mere interessante er desuden Adam Diderichsens genopfriskning af kannibalens placering i renæssancefilosofien her repræsenteret ved én af fødselarens egne helte, nemlig Michel de Montaigne. Endelig er der en række bidrag, der anvender Schmidts kategorier i empiriske analyser, hvoraf Søren Christensens karakteristik af socialhygiejnen i Singapore kan siges at være blandt de bedre.

Det er som sagt vanskeligt at afgøre, ud fra hvilke kriterier man skal bedømme gavegiversnes indsats ligesom det formentlig anses for upassende ved de fleste fødselsdagsselskaber at kommentere de gaver, andre har gi-